

PODMIEJSKIE REZYDENCJE SZLACHECKIE W TRADYCJI KRAJOBRAZOWO-OGRODOWEJ EUROPY ZACHODNIEJ²

SUBURBAN RESIDENCES OF THE GENTRY IN THE WESTERN EUROPE LANDSCAPE AND GARDEN TRADITION

■ Zjawisko podmiejskiej rezydencji kształtującej postać krajobrazów Europy Zachodniej, stanowi nieodłączne zjawisko wśród kompozycji harmonijnych. Wyrosłe z rzymskich, starożytnych korzeni, odcisnęło swe piętno nie tylko na krajobrazach Włoch, Anglii, Niemiec, Hiszpanii, Francji, Rosji, ale i Polski. Zyskując nowożytną humanistyczną treść, wpływało na określony styl życia aż do początku XX wieku.

Zatrzymując się nad definiowaniem tego zjawiska krajobrazowego przypomnijmy, że w *Słowniku terminologicznym sztuk pięknych* odnajdujemy określenie dla obiektu lub zespołu związanego z funkcją reprezentacyjną, nierozzerwalnie zespolonego z otaczającym krajobrazem przyległych ogrodów, parków, zabudowań gospodarczych.³

Dokonując podziału tych zespołów ze względu na własność, kontekst krajobrazowy i funkcjonalny, odnaleźć można rezydencje: królewskie, biskupie, rodowe, miejskie, wiejskie, letnie. Warto wspomnieć o *willi* – rezydencji, nie tylko rozpatrywanej pod względem bryły architektonicznej zespolonej z kompozycją ogrodu i rozłogu pól, ale również rozważając jej znaczenie kulturowe i społeczne.⁴ Te aspekty w różnym czasie były odpowiednio eksponowane, począwszy od Italii w drugiej połowie XIV wieku jako osadzone mocno w humanistycznych ideałach, stopniowo przenikające na tereny całej Europy.⁵

Zjawisko to swoimi początkami sięga epoki antyčno-rzymskiej jako nieodłączny element przynależący do elitarnej warstwy wyższej.⁶ Wykorzystane tu zostają doświadczenie Mezopotamii, Egiptu i innych kultur starożytnych. Rozbudowanie formy tych założeń przynoszą wieki kolejne, wpływając na ich krystalizację i popularyzację jako zjawiska krajobrazowego – krajobrazotwórczego. L. Majdecki przytacza przykład rezydencji podmiejskiej jako tej, która zespoliła zjawisko *willi* w mieście z wiejskimi założeniami, stworzonymi dla relaksu, oderwania się od zgiełku i niewygód ówczesnych *urbum*.⁷

Zostaje tu przywołany grecki pierwowzór dla rzymskich ogrodów willowych, później naśladowany we włoskich renesansowych ogrodach tarasowych, w postaci Gimnazjonu w Pergamonie. Istotnym czynnikiem w sposobie kompozycji rezydencji było lokalizowanie ich na wzniesieniach.⁸ Miało to podnosić rangę społeczną właściciela, jak również pełniło funkcję dominującą w otaczającym krajobrazie. Taka ekspozycja miała aspekt przestrzenny związany dominacją – dodatkowo eksponującą związek z Rzymem – jak i aspektem militarnym, obronnym.

W zespołach starożytnego Rzymu pojawia się wyraźny podział typologiczny. St. Medeksza wspomina o zróżnicowaniu tego typu założeń zarówno ze względu na klimat w którym powstawały, jak i na godność społeczną, jaką pełnił właściciel.⁹ Warto również wspomnieć o sugestii tego badacza, dotyczącej funkcji, dla której powstawały wille: *otium* i *negotium* – wypoczynek i praca, współistniejące w równowadze. Podkreślając, iż zestawienie to

ma na celu oddawanie się relaksowi, studiowanie poezji, kontemplacji, z drugiej zaś strony, pełnienie funkcji urzędowych.¹⁰

Sformułowano stwierdzenie, iż dla współczesnych w epoce określenie *villa* oznaczało całą strukturę rezydencji z otaczającą ziemią, zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi. Przez długi okres różnica pomiędzy *villa urbana* i *villa rustica* polegała tylko na innej funkcji, którą ten zespół pełnił. Heterogeniczne nazewnictwo powstało z odmiennych wzorów – miejskich lub wiejskich rezydencji położonych na wsi.¹¹

Nie bez znaczenia dla zjawiska, była obudowa ideowa oparta na poetyckiej wizji życia wiejskiego, gdzie fundamentem były liczne traktaty rolnicze pojawiające się od III wieku przed Chrystusem. Jednymi z wielu autorów byli: Katon, Pliniusz Starszy, Pliniusz Młodszy oraz opiewający zalety życia wiejskiego Wergiliusz.¹² Późniejsza popularyzacja tych starożytnych teorii, poparta ikonografią, stała się podstawą do krystalizacji tendencji Odrodzeniowych.

Początki powrotu zjawiska *willi* podmiejskich przypisuje się XIII-wiecznym rozdrobnionym państewkom z terenów Włoch,

¹ Zakład Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych, Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

² Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006–2008 jako: projekt badawczy, kierownik projektu A. Mitkowska (grant promotorski). Opracowanie przedstawia fragmenty przygotowywanej rozprawy doktorskiej, nt. *Podmiejskie rezydencje dworsko-ogrodowe z rejonu mikroregionu Rowu Krzeszowickiego*, Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, pod kierunkiem A. Mitkowskiej.

³ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 349. Por.: Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus Sztuki Ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 218, hasło: *rezydencje podmiejskie*: zespół pałacowo-ogrodowy lub willowo-ogrodowy zakładany poza miastem, wznoszony przez sfery najbogatsze na terenie własnych posiadłości ziemskich jako dwór letni, w którym spędzano okresy upalne. Rezydencje podmiejskie lokalizowane były w miejscach atrakcyjnych krajobrazowo, często w otoczeniu zbiorników wodnych, na wzgórzach lub z wykorzystaniem innych elementów krajobrazowych korzystnie modyfikujących mikroklimat.

⁴ Autorka dokonuje zespolenia pojęć, gdzie „rezydencja” ze swej definicji zawiera w sobie zjawisko „willi” ze szczególnym przypadkiem „willi podmiejskiej”. Por.: Chojecka E., *Willa, jej funkcja i forma na tle kultury artystycznej miast polskich XVI–XX w.*, [w:] *Sztuka miast i mieszczaństwa XV–XVIII w. w Europie środkowo-wschodniej*, (red.) Harasimowicz J., Warszawa 1990, ss. 131–145.

⁵ Rozpowszechnienie zjawiska związane jest z Florencją, gdzie w epoce *trecenta*, następuje masowy ruch opuszczania miasta przez rody szlacheckie do tzw. *regio* i zakładania zespołów rezydencjonalnych na wzór *willi* podmiejskich powstających w cesarstwie rzymskim.

⁶ Początki tego zjawiska datuje się na ok. II wiek przed Chrystusem, gdy intensywność pojawiania się *willi* narasta i rozprzestrzenia na terenach Italii, Brytanii po Atrykę [za:] Chojecka E., *op.cit.*, s. 132.

⁷ Majdecki L., *Historia Ogrodów*, PWN, Warszawa 1978, s. 53.

⁸ Tego typu lokalizacja dotyczy *willi* późnorepublikańskich [za:] Medeksza S., *Willa Tezeusza w Nea Pafos. Rezydencja Antyczna*, wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1992, s. 14.

⁹ [Za:] Medeksza S., *Willa Tezeusza w Nea Pafos. Rezydencja Antyczna*, wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1992, ss. 5–21.

¹⁰ Podział na *villa urbana*, *suburbana*, *rustica*; gdzie *suburbana* pełniła funkcję reprezentacyjną a *rustica* związana była z działalnością gospodarczą.

¹¹ Medeksza S., *Willa Tezeusza w Nea Pafos. Rezydencja Antyczna*, wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1992, s.17.

¹² Acerman J.S., *The villa. From and Ideology of Country Houses*, Princeton University Press 1985, ss. 35–42.

Il. 1. Willa Cafaggiolo w Mugello według obrazu Giusto von Utensa [z:] Cardini F., *Toskania. Pejzaż, historia, sztuka*, wyd. Arkady, Warszawa 2004, s. 68.

Fig. 1. The Cafaggiolo Villa at Mugello, as per the picture by Giusto von Utensa [from:] Cardini F., *Toscany. Landscape, History, Art*, published by Arkady, Warszawa 2004, p. 68.

np. Toskanii. Fundamentalne dla ich kompozycji staje się zespolenie z krajobrazem otaczającym, powiązania widokowe, otwarcia pejzażowe i panoramy.¹³ Dzięki traktatom Kreszczentyna, a później Albertiego, zjawisko willi podmiejskich zyskało rozbudowaną dojrzałą formę osadzoną mocno na Odrodzeniowych ideach, bazując równocześnie na podstawach ekonomicznych, gdzie naturalny cykl przyrodniczy wyznaczał rytm życia stanowiąc centrum gospodarstwa wiejskiego.¹⁴

Otoczające rezydencje ogrody, podkreślały prestiż właściciela, a granice pomiędzy krajobrazami rozpościerającymi się wokół ulegały zatarciu. Istotą stawał się bezpośredni kontakt z naturą, oparty na poszukiwaniach pełnej harmonii. Znaczącym źródłem na temat sposobu kompozycji przestrzeni willi może być malarstwo z końca XVI wieku, autorstwa Giusto von Utensa, przedstawiające 14 rezydencji tokańskich będących własnością rodu Medyceuszów.¹⁵ Są to znakomite przykłady kompozycji ogrodów, harmonijnie zespolonych z kubaturami zabudowań, często posiadające układ kwatery z elementami manierystycznej swobody. Przedstawione w szerokim krajobrazowym kontekście, z często widocznym usytuowaniem na stoku – tworzące układ tarasowy.

Zjawisko rezydencji podmiejskich oparte na starożytnych wzorcach krystalizuje się do XVI wieku we Włoszech i rozprzestrzenia jako dojrzała typologicznie forma na całą Europę. W miarę rozbudowy tkanek urbanistycznych i bogacenia się warstwy średniej pojawia się potrzeba sięgania do wzoru podmiejskiego, czyli posiadania oprócz miejskiej siedziby, także podmiejskiej rezydencji. Takie przykłady oparte na renesansowych włoskich wzorach powstawały do drugiej połowy XIX wieku we Włoszech, Francji, Anglii i Niemczech.

Zatrzymując się nad nurtem rezydencji podmiejskich, kształtowanych jako autonomiczna jednostka przestrzenna, należy pamiętać o szerszym zjawisku – kreowania przez grupy willi – krajobrazów podmiejskich, tzw. *regio*.¹⁶ E. Chojecka zjawisko to określa mianem „estetyzacji wokółmiejskiego obszaru” podając stan z XV i XVI wieku z okolic Florencji w ilości przeszło 800 *villa suburbana*.¹⁷

Mowa tu o swoistym fenomenie modelowego kreowania przestrzeni podmiejskich dążącego do układu harmonijnego. W Europie Zachodniej można odnaleźć przykłady późniejszych

Il. 2. Historyczny, willowy krajobraz komponowany Toskanii, w rejonie Florencji (fot. A. Mitkowska, 2003).

Fig. 2. A historical, arranged villa landscape of Tuscany near Florence (photo by A. Mitkowska, 2003).

takich zespołów. Jednym z nich jest na przykład grupa rezydencji podmiejskich z rejonu Berlina i Poczdamu, w którym centrum całego systemu stanowi rezydencja królewska Sanssouci.

Kolejnym znakomitym europejskim przykładem, tym razem występującym w rejonie Piemontu, są, powstałe w XVIII wieku, rezydencje rodu królewskiego dynastii Sabaudów.¹⁸ Nieopodal Turynu, w dolinie rzecznej lub na wzgórzach, zlokalizowano dwanaście obiektów, które zostały zespolone z barokowymi założeniami ogrodowymi. Analiza tego zjawiska pod względem przestrzennym ukazuje sprzężenie licznych powiązań widokowych, osi i zamknięć perspektywicznych, których centrum stanowi miasto Turyn.

Podmiejskie zespoły willi osadzone w nurcie dziejowym europejskiej sztuki ogrodowej, od wieków wpływały na sposób kompozycji przestrzeni sąsiadującej z aglomeracjami miejskimi. W zależności od czasu ich powstawania, jak również uwarunkowań geopolitycznych, kulturowo-obyczajowych i społecznych, przybierały różne formy sięgając niejednokrotnie po jednolity renesansowy wzorzec, odpowiednio interpretowany.

Streszczenie: Zjawisko podmiejskiej rezydencji kształtującej postać krajobrazów Europy Zachodniej, stanowi nieodłączne zjawisko wśród kompozycji harmonijnych. Wyrosłe z rzymskich, starożytnych korzeni, odcisnęło swe piętno nie tylko na krajobra-

¹³ Beiersdorf Z., *Podmiejskie rezydencje krakowskie. Zarys problematyki*, [w:] „Pałace i wille podmiejskie Krakowa”, (red.) Małeck J.M., Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Kraków 2007, s. 9.

¹⁴ Szczegółowe opisanie dzieł Kreszczentyna oraz Leona Battista Albertiego zostało przedstawione w powyżej wspomnianej pracy doktorskiej autorki referatu.

¹⁵ Obrazy te obecnie znajdują się w Muzeum Historycznym we Florencji. 14 obiektów przedstawionych na sławnych płótnach to m.in.: willa w Cafaggiolo, l'Ambrögiana, Poggio a Caiano, Pratolino, Trebbio, Castello, Seravezza, La Petraia, Palazzo Pitti, Lappoggi, La Magia, Montevettolini: [za:] Cardini F., *Toskania. Pejzaż, historia, sztuka*, wyd. Arkady, Warszawa 2004, ss. 68, 69.

¹⁶ Böhm A., *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniki kompozycji*, Kraków 2006, s. 29.

¹⁷ Warto zaznaczyć specyficzną sytuację społeczną gdy mieszczanie mogli wchodzić w posiadanie terenów podmiejskich: [za:] Chojecka E., *op.cit.*, s. 133.

¹⁸ Zespół wspomnianych rezydencji, w 1997 roku został wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO. Por.: praca dyplomowa pod kierunkiem A. Mitkowskiej na temat „Rewaloryzacja barokowego ogrodu Stupinigi”, autor: A. Leśniewska, wykonana w Zakładzie Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych, Instytut Architektury Krajobrazu, Politechnika Krakowska, Kraków 2006.

zach Włoch, Anglii, Niemiec, Hiszpanii, Francji, Rosji, ale i Polski. Zyskując nowożytną humanistyczną treść, wpływało na określony styl życia aż do początku XX wieku.

Słowa kluczowe: rezydencja podmiejska, harmonijne kompozycje, zjawisko krajobrazowe.

Abstract: *The phenomenon of suburban residences, which shapes the form of landscapes of Western Europe, constitutes an inseparable element of harmonic compositions.*

The ancient Roman origin of suburban residences has left its stamp not only on Italian, German, English, French, Russian landscapes but also on Polish ones. Achieving modern, humanistic contents, it influenced specific life styles until the beginning of the 20th century.

Key words: *suburban residence, harmonic compositions, landscape phenomenon.*

Doc. dr. inż. Peter Jančura, Martina Slámová, Boris Beláček¹

LANDSCAPE DESIGN PROJECT OF ZVOLEN NORTH FORE-FIELD PROJEKT KRAJOBRAZU PRZEDPOLA ZWOLENIA (SŁOWACJA)

■ *Long-lasting phenomena of spatial planning in Slovakia, are landscape-ecological plans. The first "biological plans" were formed in 1965. It was an integral part of a spatial planning in amendment of the Law No. 237/2000 on "Spatial Planning and Building Regulation" of No. 50/1976. During 2004–2005 we elaborated groundwork for spatial-planning documentation (SPD) for Zvolen town. Besides conventional methodical steps, we incorporated territorial specifics and solved problem of inhabitants' identity with landscape, landscape character and visual impact. SPD represents scattered example of landscape-ecological plan, implementation into the spatial planning documentation. including project of landscape design of Zvolen open space.*

Short Characteristics of Situation

Zvolen has specific location, interesting history and natural conditions. Landscape character around the town is formed by relief of Javorie Mountains (from South and South-east), Kremnické vrchy Mountains (from West), Zvolenská kotlina Basin with its unique fluvial modelling relief of rivers Hron and Slatina. Signs of landscape appearance consist in specific phenomenon: (1) visual domain of the Pustý hrad Castle, (2) historical urban core, (3) Arboretum of Borová hora with tufaceous hill and a lake in Zvolenská kotlina Basin. (4) Alluvial deposits of the Hron on the bottom of Zvolenská kotlina Basin. with relicts of meanders and dead arms with characteristic vegetation, gravel eyots, springs with mineral water. (5) Break of the river Hron between the Pustý hrad Castle and the hill "Stráže", (6) Alluvial deposits with meanders in antecedent valley of the Slatina river.

Analysis of Problems

Zvolen location in its natural surroundings appears as unique in the middle European context. We underline town characteristic features and provide them adequate protection. In a landscape plan we solve endangered and significant localities. Value of them localities results from context of their elements, components and objects and from their position in the characteristic landscape

■ *Plany krajobrazowo-ekologiczne stanowią istniejące od dawna zjawisko w systemie planowania przestrzennego w Słowacji. Pierwsze „plany biologiczne” powstały w 1965 roku. Zgodnie z dokonaną w 2000 roku zmianą „Ustawy o planowaniu przestrzennym i przepisach budowlanych” z 1976 roku stały się one integralną częścią planowania przestrzennego. W latach 2005–2005 wykonano prace przygotowawcze dla opracowania dokumentacji przestrzenno-urbanistycznej (DPU) dla miasta Zwoleń. Poza zwykłymi procedurami metodycznymi, włączyliśmy do nich specyfikę terytorialną i rozwiązano problem utożsamiania się mieszkańców z krajobrazem, kwestię charakteru krajobrazu oraz jego oddziaływania wizualnego. Dokumentacja ta reprezentuje pojedynczy przykład planu krajobrazowo-ekologicznego, jego wdrożenia w postaci dokumentacji, obejmując również projekt krajobrazu otwartej przestrzeni Zwoleń.*

Krótką charakterystyka sytuacji

Zwoleń posiada specyficzną lokalizację, ciekawą historię i warunki naturalne. Charakter krajobrazu wokół miasta tworzy relief Gór Javorie (od południa i południowego wschodu), Góry Kremnickie (od zachodu), basen Kotliny Zwoleńskiej z unikalną, rzeźną rzeźbą terenu stworzoną przez rzeki Hron i Slatina. Na wygląd krajobrazu wokół Zwoleń składają się następujące, specyficzne zjawiska: (1) wizualna dominanta Pustego Zamku, (2) historyczne centrum miasta, (3) arboretum na Borowej Górze z tufowym wzgórzem i jeziorem w basenie Kotliny Zwoleńskiej, (4) osady aluwialne rzeki Hron na dnie basenu Kotliny Zwoleńskiej z relikdami meandrów i martwymi odnogami rzeki, porośniętymi charakterystyczną roślinnością, z występującymi tam licznie źródłami wód mineralnych, (5) przełom rzeki Hron pomiędzy Pustym Zamkiem a wzgórzem o nazwie „Stráže”, (6) osady aluwialne z meandrami w antecedyjnej dolinie rzeki Slatina.

¹ Katedra Planowania a Tworby Krajin, Fakulta Ekologie a Environmentalistiky Technická Univerzita vo Zvolene.